

“TORIBIO ALZAGA ETA FELIPE ARRESE BEITIA SARIAK” BANATZEAN

Bilbo, 1982-XII-3

Fr. Luis Villasante, Euskaltzainburua

EUSKALTZAINDIA

Zergatik eta nola sortu zen; eta

eskuetan darabiltzan lanak

Jaun-Andreak: Gau on digula Jainkoak denoi!

Euskaltzaindiak eta Bizkaiko Aurrezki Kutxak, dakizutenez, urtero antolatzen dute sariketa hau. Igaz ere ondo gogoan dut nola egun honetan beronetan agertu nintzen, baina agertu bakarrik, berandu eta presaka, ze Madrilerako trenan hartu behar genuen Euskalarien Jardunaldietako liburua han aurkezteko. Aurten, berriz, horrelako estuasunik gabe nator. Eta hasteko, zorionak eman nahi dizkiet irabazleei.

Eskatu zait hitzaldi bat egiteko Euskaltzaindiari buruz: azal dezadala, alegia, Euskaltzaindia zer den, nola egiten dituen bere lanak, zer asmo eta ekintza dituen eskuen artean, eta abar. Ahaleginduko naiz ahalik eta argien hori esplikatzen, nahiz eta hitzaldi labur batean dena esatea ezina den.

Eta beste gabe gaian sartzen naiz.

I. Euskaltzaindia zer den eta nola sortu zen

Euskaltzaindia Euskararen Akademia da. Zuek badakizue zer diren hizkuntzen Akademiak. Frantses hizkuntzak badu berea. Gaztelaniak ere bai, noski. Gailego hizkuntzak ere bai. Italiarrek badu Crusca deitzen dioten hori. Asturiasko hizkuntzak orain berriki sortu du berea. Hain zuzen, urte honen hasieran ospatu zen Asturiasko hizkuntzaren Akademiaren sortze hau; eta Euskaltzaindiaren izenean bertan izan ginen. Katalanak ere badu, guk baino lehenagotik, noski, baina ez dio deitzen Akademia, *Institut* baizik: “Institut d’Estudis Catalans”. Akademia horiek zer edo zertarako diren ere gutigora-behera guztiok dakigu: hizkuntza lantzeko arau gidariak zabaltzen dituen Elkarte edo Institutuzio ofizial eta publikoa.

Euskarak Akademia bat behar zuela, aspalditxotik hasi ziren esaten gure artean gizon buru-argi batzuek. Mendez-mende pilotu gabeko untzia bezala arrokapean eta olatuen artean galdurdean dabilen hizkuntza gaxo honek, Akademia bat behar duela, inork izatekotan, esaten. Pilotu gabeko untzia irudi hau XVIII. mendeko Joannes Etcheberri Sarako idazleak dakar (1). Ulibarri Galindez arabarrak, berriz, zera esaten du: Gernikako arbolaren pean 24 gizon behar direla izendatu euskararen ardura har dezaten (2). Eta joan den mendean Aizkibel azkoitiarrak, Duvoisin lapurtarrak, Aristides de Artiñano bizkaitarrak, Manterola donostiarrak etab. argi eta garbi esaten eta errepikatzen dute euskara Akademia baten beharrean dela (3).

Baina Akademia hori nola eta nork egin behar zuen? Hor zegoen kokka, hor dago untzea, bizkaitarrek esaten dugun bezala. Asmoak asmo eta ametsak amets, urteak igaroko dira hori egiteko modua asmatu arte.

Azkenean, eta zorionean, konturatu ziren herri-agintarien arazoa zela hau, eta agintariak egiten ez bazuten, ez zela egingo. Izan ere, Elkarte edo Institutio publiko bat da Akademia. Herriko agintarien babes eta atzekaldea behar du, nahiz eta bere buruaren jabe izan bere zeregina betetzean. Herriak, eta honen ordezkari diren agintariak, ematen diote, gainera, autoritatea eta mandatua Akademiari hizkuntzaren gain erantzunkizun hau har dezan.

Guk bagenituen Diputazioak (Hegoaldean behintzat). Eta euskal Diputazioak izango dira Euskaltzaindiaren sortzaile. Esan behar da, gainera, Bizkaiko Diputazioak hartu zuela aurrea.

1918ko Urtarrilaren 25ean Elgezabal-tar Kosme eta Landaburu-tar Peli diputadu jaunek Bizkaiko Diputazioari eskea egiten diote eta honek eske hori onartzen du. Bizkaiko Diputazioak, bere aldetik, Araba, Gipuzkoa eta Nafarroakoari eskatzen die asmo honetan parte hartzeko, eta haiek baietz erantzuten dute (4).

Baina Diputazioentzat ez zen gauza erreza honelako Elkarte baten mol-dara taxutzea. Zer egin orduan? Hain zuzen, urte hartako udan biltzekoa zen Eusko Ikaskuntzaren Batzarre ospetsua Oñatin, eta beroni gomendatu zioten arazoa. Inoiz esaten da Eusko Ikaskuntza dela Euskaltzaindiaren ama, baina nik esango nuke ama barik, amabitxi edo ama-ponteko izan zela. Ama,

(1) Ikus *Obras vascongadas del doctor laboriano Joannes d'Etcheberri* (Urkixo jaunaren edizioa), Paris, 1907; 59 orrialdean. Baina Akademiaren aipurik ez du egiten. Euskarak aitzindari bat behar duela eta hori Axular izan daitekeela: hori esaten du.

(2) Ikus J. P. Ulibarriren *Gutunliburua*, faksimilezko argitalpena, Gasteiz, 1975; 185. orrialdean.

(3) Ikus jaun horien lekukotasunak *Sobre la Real Academia de la Lengua Vasca* liburuan.

(4) Sendoa S. A. argitaldaria ari da *Euskera* aldizkariaren gerra aurreko zenbakiak bir-argitaratzen. Ikus Igo tomoa, 39 orrialdean. Bertan dator Euskaltzaindiaren sorreraren kondaira labor bat.

esan dudanez, euskal Diputazioak izan ziren, hots, Bizkaia, Araba, Gipuzkoa eta Nafarroako Diputazioak.

Eta Diputazio hauen izenean eta hauek emandako mandatuaz Eusko Ikaskuntzak eskuak sartu zituen arazo honetan eta bai ederki burutu ere, Euskaltzaindia martxan jarri arte.

Eusko Ikaskuntzaren Oñatiko Batzarrean luze eztabaidatu zen: lehenik, ea euskararentzat Akademia bat behar ote zen. Erantzuna aho batezkoa izan zen: Baietz. Bigarrenik: Zer helburu jarri behar zitzaion Akademia honi? Hemen eztabaida luzeak izan ziren. Batzuek zioten euskara aztertzea, beste batzuek euskara zaintzea, beste batzuek bi helburuok sartu behar zirela. Baina zenbaitek zioen bi helburu hauek bata bestetik urrun xamar daudela, eta gizon jakintsuak, gehienetan, ez direla hizkuntzaren bizitzeaz axolatzen, eta horregatik ez Akademia bat, baina bi beharko zirela egin: bata euskara aztertzeko eta bestea euskara zaintzeko. Azkenean erabaki zen bat bakarra sortzea, baina bi sailez osatua: Iker sailaz eta Jagon sailaz. Eta halaxe dago, gaur ere, Euskaltzaindia taxutua.

Bai. Guztia beharrean dagoen hizkuntza bat izanik euskara, Jagon Sail hau, oraingoz behintzat, eta luzarorako, beharrezkoa da. Beste hizkuntzetako Akademietan ez da izaten Jagon Sail horren beharrik, osasun onez bizi diren hizkuntzak direlako; baina guztiok dakigu euskara ez dagoela egoera zoriontsu horretan. Inoiz entzuten ditugu honelako galderak: Zertarako sartzen da Euskaltzaindia beste Akademiek egiten ez dituzten gauzak egitera: Bertsolari Txapelketak eratu, Irakasle tituluak eman, Itzultzaileen Eskola sortu, etab. etab.? Bai, egia da; baina Jagon Saila ere egotzi zitzaion berari. Eta Euskaltzaindiak, ikusi izan duenean ekintza batzuk oso beharrezkoak zirela euskararen onerako eta ez zegoela beste inor horiek egiteko, bera jarri izan da beroriek egitera, eta horrela jokatu, ez da bere Arautegitik irten, zeren, esan dudan bezala, bere helburu nagusietarik bat baita hau, hots, euskara jagotea edo zaintzea.

Eusko Ikaskuntzak eratu zuen Euskaltzaindiaren Arautegia (Estatutoak). Herriari jakin arazi zitzaion Arautegi honen aitzin asmoa (prentsa bidez) eta epea eman ere bai, oharra bialtzeko; gero, azkenean, lau Diputazioei pasatu zitzaion, eta hauek onartu zuten. Arautegi zahar honetan euskaltzain osoek (académicos de número) 12 izan behar zuten, eta euskalki denetik hautatu behar ziren.

Arautegi zahar honetan dagoen puntu bat nahi dut aipatu: euskararen batasunarena. Gaur batzuei iruditzen zaie azken urteotako asmakeria dela hau, baina ez da bat ere hala. Euskaltzaindiari bere sortze egunean egotzi zitzaion zeregin hau, eta, gainera, Jagon Saileko zati bat bezala azaltzen da han. Hitez-hitz eta han dagoen bezala esango dut:

“6. art. a) ekingo du euskalgi oroen odolez azitako euskal eredu bat ger-tutzen, itzez, itz-yoskeraz ta idazkeraz albait erabatetsuena, euskaldun guziak idatz-irakurketan erabiltzekoa”.

Eta erdaraz: “trabajará preferentemente en la formación de un lenguaje literario unificado en léxico, sintaxis y grafía, que nutriéndose de la savia de todos los dialectos, nos permita disfrutar de una literatura común” (5).

Ez da ahaztu behar Eleizalde jaunak Oñatiko Batzarrean oso gogor azpimarratu zuela euskararen batasunaren beharra, euskarak etorkizunik izango baldin bazuen (6); eta hala, Euskaltzaindi jaioberriari arazo korapilotsu hau egotzi zitzaion.

Lehenbiziko lau euskaltzainak Oñatin hautatu ziren: Azkue, Urkixo, Eleizalde eta Kanpion. Gainerako zortziak hurrengo urtean, 1919ko Irailaren 21ean, Donostiako Diputazioan. Eta jakingarri da nola izan zen hauteskunde hura. Botoa emateko eskubidea izan zuten, Oñatiko lau euskaltzainez gainera, garai hartako euskal aldizkarien Zuzendari jaunek (a título de “compromisarios” esaten da aktan). Aldizkariok hauek ziren: *Jaungoiko-zale*, *Euzko Deia*, *Jesusen Biotzaren Deia*, *Irugarrengo Prantziskotarra*, *Euskal-Erria*, *Euskal Erriaren Alde*, *Euskal-Esnalea*, *Revista Internacional de los Estudios Vascos* eta Baionako *Eskualduna*.

Horrela osatu ziren 12 euskaltzainak. Horietarik 3 Iparraldekoak ziren, eta gainerakoak Hegoaldekoak.

Uste dut, esanak esan eta, garbi gelditu dela puntu bat, eta da: Euskaltzaindi Erakunde edo instituzio publiko bat dela, propio eta berariaz Euskal Herriak bere bidezko eta legezko ordezkarien bidez sortua, eta honetarako sortua: euskara lantze kontuan arau gidariak emateko eta euskarari buruz ikerketa eta azterketak egiteko, hizkuntza zaintzeko, etab. Esan nahi ote du horrek euskararen ikerketan monopolioa duela berak? Ez, noski: ikerketaren mundua ez da barruti itxi bat. Hor dira Unibertsitateak eta beste, eta nahi duen orok egin dezake iker lana. Eta Jagon sailean monopolioa ote du Euskaltzaindiak? Ezta hori ere.

Baina badago zerbait berak bakar-bakarrik dezakeena, berari bakarrik dagokiona: euskara lantze kontuan ofizialtasunez hornitutako arau gidariak ematea, legezko autoritate bat duten arauak, alegia. Horretarako badu Euskaltzaindiak ahalmen bat herriak berak emanik. Hemen sartzen dira euskararen ortografia, gramatika, erabilpen ona, hiztegia, euskararen batasuna, etab.

II. Geroagoko aldakuntzak

Urteak joan eta urteak etorri, Euskaltzaindiak hazkunde handia ezagutu du. Hasieran euskaltzain osoak 12 ziren; orain, berriz, 24. Euskaltzain urgaz-

(5) *Euskaltzaindiaren Sortarauak - Estatutos de la Academia de Lengua Vasca*, Bilbao 1920, p. 3-4.

(6) ELEIZALDE (LUIS DE): “Metodología para la restauración del euzkera” in *I Congreso de Estudios Vascos*, 428 orriald. Eleizaldek baino lehen Aizkibelek ere idatzi zuen euskara batu baten beharraz. Ikus SATRUSTEGI (J. M.^a): “Aizkibel euskara batuaren aintzindari”, *Euskera* (1979), 153.

leak ehundik gora. Euskaltzaindiaren etxea hasieratik Bilbon dago. Baina gero, Euskal Herriko hiriburuetan, hots, Donostia, Gasteiz, Iruñe eta Baionan Ordezkaritza edo Delegazioak jarri dira, eskabideei eskualde bakoitzean hurbilagotik erantzun ahal izateko.

Francoren garaian egun txarrak pasatu behar izan zituen, baina nola edo hala iraun zuen. Orduko beharrek hori eskatzen zutelako, Jagon Sailari eman zion halako lehentasun bat: Kongresoak, Bertsolarien Txapelketak, Sariketak, Mendeurrenen ospaketak eta holako antolatzen zuen, ahal zue-nean.

Eta Euskaltzaindiaren legezko nortasuna zenbaitek ukatzen edo dudatan jartzen zuelako, burura jo zuen eta Joan Karlos erregeren Onartze Dekretoa lortu zen (7). Autonomia hasi denean, berriz, Eusko Kontseiluak eta gero Estatutoak Euskaltzaindiaren nortasun hori aitortu dute.

III. Euskaltzaindiaren lanak

Ez da erraz hitzaldi motx batean Euskaltzaindiaren lanen berri ematea. Hala eta guztiz ere zerbait esaten ahaleginduko naiz.

Gerra aurreko garaian euskararen ortografia erabaki zuen. Urrats handia izan zen hura. Gero berehala heldu zion beste gaiari: euskararen batasunari, Kanpion-Broussain-en txostena oinarri hartuz (8), baina aurki azaldu ziren eragozpenak; gaia aski heldua ez zela ikusirik, bertan-behera utzi ez, baina nolabaiteko luzapena eman zion ordukotz arazo honi; Azkuek, ordea, arazoaren premia ikusirik, berak bere aldetik landu eta prestatu zuen euskara batu horren eredu bat. Dakizutenez, *Gipuzkera Osotua* deitu zion (9). Oraindik asko ez dela Mitxelena aitortu du gerra ondoko garaian sortu den euskara batua eta gipuzkera osotu hori anaia bizkiak direla, nahiz eta gauza denetan berdin-berdinak ez izan (10).

Gerra aurreko garaian Euskaltzaindiaren lan handietan handienetakoa *Morfología Vasca* deitzen dena da, noski. Azkue-ren lana da berau, baina bai Euskaltzaindiarena ere, zeren hark Euskaltzaindiaren batzarreerako prestatu baitzuen eta han irakurri eta beste euskaltzainen oharrak hartzen baitzuten.

(7) Ikus Decreto 573/1976, de 26 de febrero, por el que se reconoce a la Academia de la Lengua Vasca bajo la denominación de Real Academia de la Lengua Vasca.

(8) CAMPION-BROUSSAIN: “Informe a la Academia de la Lengua Vasca sobre la unificación del euskera”, *Euskera* (1922), 4-17.

(9) AZKUE: “Gipuzkera Osotua”, *Euskera* (1934-1935).

(10) Ikus Mitxelena-ren hitzaurrea Aita Villasante-ren liburua.i: *La H en la Ortografía Vasca*, 9 orriald.

Gerra aurreko beste lan handi bat *Erizkizundi Irukoitza* izan zen, Azkueren aginduz eta gidaritzapean askoren artean egina.

* * *

Gerra ondoko garaian ekintza asko eta mota askotakoak aipa daitezke. Baina horien aipamenean sartzerakoan Axular-en pasarte bat datorkit gogora: "Gure bizitzea —dio San Gregorio aipatuz— itsasoz dohana bezala da... Itsasoz dohana iatean, edatean, lo datzanean, eta are iarririk dagoenean ere, badoha, ezta orduan ere baratzen. Zeren untziak, nahi ezpadu ere, berekin baitarama. Hala garamatza bada gu ere geure adinak eta denborak berekin: ezta pausatzerik, ezta gelditzerik, eta ez trikatzerik" (11).

Euskaltzaindiari ere hori bera gertatzen zaiola esango nuke. Euskal itsasoaren erdian sarturik dagoelarik, hark agintzen edo eskatzen dionaren araberaren ibili beharra du. Esan nahi dut: euskararen premiek zer eskatzen duten eta hari lotu beharra dauka.

Purismo giroaren eraginez pilatutako aurre iritzi eta oker adituak gainditzen laguntzeko, 1959. urtean, eta hemen, Bilbon, egindako Batzarre batzuen ondoren, Agiri bat eman zuen Euskaltzaindiak, euskal hitza zein den jakiteko erizpidea emanez (12). Bederatzi urte geroago, hots, 1968an, Arantzazuko Batzarre famatuak egiten dira, euskararen batasunari eskeiniak. Edozeinek daki 1960tik eta 1970era bitartean gure herriaren aurpegia zeharo bestelakotzen dela; nekazal giro batetik giro hiritartu batera aldatzen dela, alegia. Aldaketa honen ondorioz euskara batuaren auziari hortzak sartzeko garaia heldua dela garbi ikusten da, gizarte giro berriak eskaturik. Iparraldekoekin ortografian bat egiteko, H letra neurri batean hartu behar den ez den eztabaidatzen da Arantzazun, eta hamar urteko epea jartzen, herriak asmo honi nola erantzuten dion ikusteko (13). Hamar urteko epea betetzean, Bergaran egiten da batzarrea, hamar urte horietako gorabeherak aztertuz (14), eta hurrengo urtean H-aren arazo honi buruz azken erabakia hartzen da (15). Ezin esan daiteke, beraz, gauzak arinegi eta itsumustuan egin zirela.

Bitartean, berriz, Euskaltzaindiak aditzaren batasuna (16), Deklinabi-dearena (17) eta Erakusleena (18) erabakitzen ditu. Baita ere erabaki du bus-

(11) Ax. 40.

(12) "Euskaltzaindiaren Agiria euskal itzei buruz", *Euskera* (1959), 214.

(13) "Literatura euskeraren batasunari buruz Euskaltzaindiaren agiria", *Euskera* (1968), 250.

(14) Ikus Euskaltzaindiaren VIII. Biltzarra; *Euskera* (1978), 435.

(15) "H letraren ortografi arauak", *Euskera* (1979), 659.

(16) "Aditz laguntzaile batua", *Euskera* (1973), 5; "Aditz sintetikoa", *Euskera* (1977), 789.

(17) Ikus *Euskera* (1979), 633.

(18) Ikus *Euskera* (1979), 629.

tidurak ez idaztea esanahiaren aldakuntzarik adierazten ez dutenean (19). Jakina denez, euskal hitzek aldaera edo “variante” asko izan ohi dituzte tokitik tokira. Guztion euskararako forma bat hautatu edo hobetsi behar zen; eta hori ere egin du, neurri batean behintzat: ikus “Batasunerako hiztegia” (20). Prestatu zuen, baita ere, “Zortzi urte arteko ikastola hiztegia” (21), Merkatalgo hiztegia edo Nomenclator Comercial (22), Euskal Izendegia, hots, pertsona izenena (23), eta Euskal Herriko Udalen izendegia (24).

Guztiok dakitenez, euskal literatura zaharrea maisulanik baldin bada, Axular-en Gero liburua da hori. Zor zaion bezala, Euskaltzaindiak berariazko kasu edo axola eman dio liburu honi. 1954ean atera zuen beronen edizio bat (25) eta 1964ean beste bat; azkenengo hau erdal itzulpen eta guzti (26).

Hortaz gainera, aipatzekoak dira *El libro blanco del euskara - Euskararen liburu zuria* (27), eta *Estudio Sociolingüístico del euskara* (28).

Aipagarri, baita ere, Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak (Primeros Encuentros Internacionales de Vascólogos) izenarekin Gernika eta Leioan egindako bilkura gogoangarriak. Bilkura haien lanak dauzkan liburua kalean da jadanik (29).

Euskaraganako zaletasuna herrian pizteko eta mantentzeko hainbat jaialdi, batzarre, sariketa, txapelketa eta ospaketa antolatu dira. Denak banan-banan aipatzea ezina da. “Bai euskarari” kanpaina soilki gogoratu nahi dut, 1978an egin.

1972an beste urrats handi eta ondoriotsua egin zen, hots, euskal irakasle tituluaren sortzea. Begien bistan zegoen euskarak ez zuela etorkizunik eskolan sarrera ematen ez bazitzaion. Eskolarik ezin egon zitekeen, ordea, irakasle edo maisurik ez zen bitartean. Orduan norbaitek behar eta Euskaltzaindiak sortu zuen titulu hau (30).

---

(19) “Kontsonante busti-palatalen grafiaz Euskaltzaindiaren agiria”, *Euskera* (1979), 91.

(20) *Euskera* (1968), 251.

(21) *Euskera* (1975), 7 ss.

(22) *Nomenclator de términos comerciales*. Pamplona, 1974.

(23) *Euskal Izendegia. Nomenclator onomástico vasco*. Pamplona, 1977.

(24) Bilbo, 1979.

(25) *Euskaltzaindiaren Ardurapean. Gero, bi partetan partitua eta berezia*. Zarautzen, 1954.

(26) PEDRO DE AXULAR, *Gero (Después)*. Barcelona, 1964.

(27) Bilbao, 1977.

(28) 12 tomo serokopiatuak.

(29) *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak*. Iruñean, 1981.

(30) Ikus *Euskera* (1972), 220; (1976), 283.

Beste urrats handia, batez ere gerora begira, izan da “Euskararen Leku-koak” edo testiguak deitzen den liburu bildumaren sortzea (31). Jakina denez, lehengo euskal idazle zaharren liburuak ez dira erraz aurkitzen, edizio berrien eta gaurkotuen faltaz. Horiek, berriz, beharrezkoak ditugu euskara sustraitik eta bere osotasunean ikasi eta aztertzeko. Bilduma honetan euskalki guztietako idazleak ager daitezke. Orain arte bost liburu agertu dira: Lizarraga Elkanoakoa, Etxepare, Etxeberri Ziburukoa, Mendiburu eta Lapeyre. Beste hamar edo, bidetan daude. Denboraren buruan uste dugu bilduma hau ezin utzitzkoa bihurtuko dela euskara sustraitik eta bere osotasunean aztertzeko.

Eta esan beharrik ote da? **Euskera** aldizkaria da Euskaltzaindiaren agerkari nagusia. 1920an agertzen hasi zen. Gerra dela eta hogeituz irten gabe egon zen, baina hori gora-behera, 42 tomok osatzen dute gaur **Euskera**-ren kolezioa. Bertan agertzen dira Euskaltzaindiaren erabaki, agiri, berriak, euskaltzainen eta baita kanpokoen azterketa lanak, testu zaharren edizioak, etab. Ni hemen ezin has naiteke, bistan da, **Euskera**-n agertutako lanen kontu ematen. Gerra aurreko **Euskera**-ren zenbakiak aspaldi agortuak zeuden eta orain berragertzen dira.

Euskaltzaindiaren bi sailen arabera, *Iker* eta **Jagon**, liburu bilduma bana sortu da, bata *Iker* eta besteak **Jagon** izena duena, beren luzeeragatik **Euskera**-n sarrera ez duten lanak argitaratzeko. Horietako bat, Lafitteren omenaldiko liburua, euskaltzain eta euskalari askoren lanez hornitua, laster azalduko da. Eta bai beste bat ere, Iparragirreri buruzko lanekin.

Euskal Liburutegia, “Azkue Biblioteka” izena daramana, Ribera kaleko 6an kokatua: horra beste obra bat Euskaltzaindiaz maitaro zaindua. Euskaltzaindiak nahi du bertan biblioteka publiko bat eraiki, euskal gaiena, noski, ahalik eta osoena eta hornitua, kontsultarako, azterketak egiteko, etab.

IV. Batzordeak

Euskaltzaindiak Komisio edo Batzordeen bidez egiten ditu bere lanak. **Euskera** aldizkarian ikus daiteke batzorde horien kopurua (32). Beharren eta gora-beheren arabera, ez dira beti berberak izan: batzuk jarri, beste batzuk kendu, berritu etab. egin izan dira. Hala, esate baterako, Alfabetatze batzordea luzaroan Euskaltzaindian egon da; orain bere gain jarririk dago. Gaur egun batzorderik nagusienak honako hauek dira: Aditzarena, Gramatikakoa, Hiztegi gintzakoa, Bertsolariena, Oinarrizko euskararena, Dialektologiarena eta Literatur batzordea. Azkeneko hau une honetan “Euskal Idazleen Elkar-tea” behar bezala legeztatua jarri nahiean dabil, euskal autoreen eskubideak zaintzeko.

(31) Euskaltzaindiaren Agiria: “Euskara eta euskal literaturaren lekukoak” liburu bilduma sortzeaz, **Euskera** (1978), 343.

(32) Ikus **Euskera** (1981), 763.

Dialektologi batzordeak ere asmo eta lan handiak darabiltza. Herrizherri eta magnetofonik euskararen bilketak egin nahi ditu (eta lanean hasia da), aldez aurretik prestatutako galdeketa batzuen arabera. Horrela euskarak tokitik tokira dituen berezitasunak jakiteko bide bat gehiago izango dugu. Batzordearen azken helburua, “Euskararen Atlasa” burutzea da. Euskararen Atlasa: ekintza handia hau ere. Gaur-egun edozein hizkuntzak du bere Atlasa egina: frantsesak, gaskoinak, katalanak etab. Guk oraindik ez dugu geurea. Lehen aipatu dudana “Erizkizundi Irukoitza”, Azkueren eraginez burutua, horrelako zerbait da, baina ez dago behar bezala argitaratua, eta, gainera, bere garaiko kriterioekin eta tresnekin egin zen. Orain oraingoa behar dugu. Gaur egun ere herriko euskara biziak oraindik behar bezala jasoak eta aztertutak ez dauden berezitasun eta ondasunak ditu. Eta beharrezkoa da horiek jasotzea. Lan horretan dihardu Dialektologi batzordeak.

V. Asmoak

Epe laburreko batzuk bakarrik aipatuko ditut. Datorren urtean, Erregetako zubian, eta Uztaritzen (Lapurdi), bilkura batzuk egin nahi ditugu, mailaguzko hitzei zer tratamendu eman behar zaien, batez ere euskal ortografian, aztertzeko. Badira, alegia, kultur hitzak edo kultismoak, guti asko hizkuntza guztietan zabalduak: hitz oriek, euskaraz hartzekotan, nola ahozkatu eta idatzi behar diren: hori aztertzea izango da bilkura horien gaia. Puntu hau erabakitzea beharrezko gertatu da Euskaltzaindiaren beste asmo bat, *Hiztegi hiritartua*, aurrera eraman ahal izateko (33).

Datorren urtean beteko dira ehun urte Markinan Lore Jokoak ospatu zirenetik. Hori dela eta, euskalkien arazoari buruz zerbait antolatu nahi da.

Hemendik bi urtetara, berriz, Kanpionek ateratako *Gramática de los 4 dialectos literarios de la lengua euskara* liburu famatuaren ehun urteak betetzen dira. Ordurako Euskal Gramatikari buruzko Biltzar bat prestatzen ari gara. Nik ez dakit, baina behar bada Biltzar hau izango da (hala nahi genuke) euskarak behar duen Gramatikaren oinarriak eskainiko dituen.

Ikusten duzuen bezala, uzta aski ugari eta aberatsa izan da Euskaltzaindiak bere bizi denboran bildu duena.

Hitzaldi hau bukatu baino lehen, bi puntu berezi ukitu nahi ditut, laburki izango bada ere. Badakit, ba, horiek direla eta, maiz Euskaltzaindia ez dela ongi konprenitua eta hartua izaten. Bi puntuok hauetxe dira: 1 Garbikeria edo Purismoaren arazoa. 2 Euskara batua eta euskalkien arazoa.

(33) Ikus *Euskera* (1982), 271.

VI. Purismoa

Edozeinek daki hizkuntzek kanpoko hitzak mailebatzen dituztela, hau da, hartu eta etxera ekarri ohi dituztela. Euskarak ere, besteek bezalaxe, hala egin izan du mendeetan zehar. Eta hitzok, hizkuntza hartzailean sustraiturik eta bertakoturik daudenean, zilegitzat jotzen dira. Hizkuntza hartzailearen hitzak bezala jotzen dira. Gaztelaniaz, esate baterako, "Alcalde" hitza arabetik dator, baina inork ez du muxinik egiten hitz hori erabiltzeagatik. Beste kontu bat da kanpoko hitza oraindik sartua ez dagoenean eta horren beharra ere garbi ikusten ez denean. Orduan, bai, halako kontra bat egiten zaio, eta arrazoiz, ze hizkuntza batek bere garbitasuna eta jatortasuna neurri batean gordetzea on da eta behar da. Bego, bada, hau garbi.

Ikus dezagun orain gure hizkuntzan zer gertatzen zen, batez ere mende honen hasieran. Gure euskalari eta euskaltzaleek aurkitu zuten euskarak badituela hainbeste hitz latinetik batez ere hartuak. Esate baterako: *bake*, *errege*, *zeru*, *kantatu*, *arima*, *gorputz*, *familia*, *kolore*, *frutu*, *fede*, *eliza*, eta holako. Zinez, haiek orduan aurkitutako baino asko eta asko gehiago dauka, baina zorionean euskal hitz askoren latinezko jatorria jakitera ez ziren heldu; bestela larru gorrian utziko gintuzten. Hasi ziren, bada, horrelako hitzak hizkuntzatik kanpora jaurtitzen, eta horiek utzitako zuloa estaltzeko hitz berriak asmatzen edo beste euskal hitz bat kanpora botatakoaren ordaintzat erabiltzen. Kontuan eduki behar da botatako hitzak hizkuntzan sustrairik sakon eta sendoenak dituztenetakoak direla. Ekintza hau zentzugabekoa zen eta kaltegarria, ze hizkuntza indarge eta kolokarazia uzten zuen. Aspertzeke ibili zen Altube euskaltzain jauna hori esaten, baina erdia alferrik.

Erizpidea bera, printzipioa zen hemen okerra, eta hau zuzendu behar zen. Eta hori egin zuen Euskaltzaindiak 1959ko agiri horrekin. Zein da euskal hitza?, galdera honi erantzun behar zitzaion. Eta erantzuna hau izan zen: Euskal hitza da euskaran erroak egina dagoena. Erro horiek zenbat eta sakonagoak eta zabalagoak izan, orduan eta euskaldunago da hitza; horri, eta ez etimologiari, behar zaio kasu eman. Hau da, bestalde, auzi honetan hizkuntza guztiek segitzen duten neurria. Erregela hau gidatzen harturik, hainbeste korapilo eta sasi problema askatzen dira.

Gogoan dut agiri hori Euskaltzaindiak eman zuenean, zenbat protesta heldu ziren Euskaltzaindira. Baina agiri horrek pixkaka bere lana egin zuela uste dut, eta gaur, alde horretatik behintzat, zentzua sartu zaigu. Horrekin ez dut esan nahi orain ere burua lehengo lekuan dutenak ez direnik, baina gehienek Euskaltzaindiak erakutsitako bidea hartu dute. Oro har, eta salbuespenak aparte, uste dut auzi hau garbitu dela.

Baina orain beldur naiz urak ez ote doazen beste aldera. Gaur badirudi askok parra-parra gaztelanatik hartzen dituztela hitzak, nolana eta askotan, itxuren arabera, premiarik gabe. Hori, ordea, ez da Euskaltzaindiaren bidea. Agian egunen batean beste agiri bat eman beharko du, ez lehengoaren kontra, baina bai osagarri. Nik konprenitzen dut gauza hauek ez direla Mate-

matikak, mugak ez direla beti garbi egoten, euskara hitz berrien premian dagoela eta idazleari neurri batean bere sorketa lana eta tresnaren egokitze lana egitea ez zaiola galerazi behar, eta horretarako askatasun bat behar duela. Baina Euskaltzaindiak ere arau gidariak emateko lanari ez dio utzi behar; behar direla ikusten duenean, behintzat.

VII. Euskara batua eta euskalkiak

Badakit gai hau labana dela, batez ere bizkaitarrentzat. Hemen ere hainbeste aurre-iritzi eta oker-aditu metatu dira, gai honen ikusbide zuzena eragozten digutenak.

Aurrena objezio batzuk aipatuko ditut eta ahaleginduko naiz beroiei erantzuten. Gero zein den Euskaltzaindiaren jarrera arazo honi buruz hitz gutitan esango dut.

Objezioak:

1. Euskalkia da herriko hizkuntza; batua, berriz, artifiziala, asmatua. Lehenetsuna herrikoari eman behar zaio. Euskara batua, hartzekotan, azken helburu bezala har daiteke. Herri bidetik joan behar da, beraz. Bestea geroko utzi.

2. Euskara batua egitean, bizkaiera baztertua edo zokoratua izan da. Ez da, beraz, gurea.

Uste dut hauek direla objezio nagusiak. Goazen erantzutera.

Lehenengoari: Hemen oker-aditu asko dago gorderik. Euskalkia dela herriko hizkuntza esatean, euskalki hitzaz zer esan nahi da presiski: euskalki mintzatua ala euskalki idatzia? Bizkaiera mintzatua, esate baterako, tokitik tokira desberdin da Orozkotik hasi eta Oñatiraino. Bizkaiera idatziak, bai, badu halako batasun bat, idazleek eman diotena. Mogelek moldatu zuen bizkaiera idatzia Markinako euskara oinarritzat hartuz, baina Bizkaian bada, Markinakoaz gainera, beste euskara motarik. Horrek esan nahi du bizkaiera literarioa hizkera batu bat dela bera ere, herriko hizkeratik gehiago edo gutiago aldendua; beraz, badu artifizialtasun bat, euskara batuak duen bezalaxe, eta eskoletan irakasten diren munduko hizkuntza guztiek duten bezalaxe.

Euskalkiak direla lehen eta euskara batua gero? Hori ez dut hain garbi ikusten. Neretzat euskara da lehen, euskalkiak gero. Irudi baten bidez azalduko dut hau. Zuhaitza edo arbola edo arbolaren enborra euskara da. Enbor horretatik adarrak ateratzen dira gero, hots, euskalkiak. Lehenago da arbola, beronen adarrak baino. Euskara batuak enborrean batzen gaitu, guztiona den enborrean. Beraz, euskara batua ez dago bukaeran edo azken helburuan; nik esango nuke hasieran dagoela, guztiona denera bihurtze bat dela. Artifizialtasun bat baduela? Bai. Baina hori bizkaierari ere gertatzen zaio. Ni gernikarra naiz eta ondo dakit han ahoz egiten den hizkera eta liburuetako bizkaiera ez

direla alde guztiz gauza bera. Baina gaitz hau noraezekoa da eta hizkera landu guztietan gertatzen da.

Bigarren objezioa: Euskara batua egiterakoan bizkaiera baztertua izan dela. Hau ere ez da egia; egia osoa ez behintzat. “Enero” esateko giputzek *Hilbeltza* esaten dute; ez da hori hartu, *Urtarrila* baizik; bizkaitarra, beraz. “Septiembre” esateko *Iraila* hartu da, ez giputzen *Agorra*. “Hiero” esateko giputzek *burni* esaten dute, bizkaitarrek *burdina*, eta hau hartu da. Hola segi nezake adibideak ateratzen eta zerrenda luzea aipatuko nuke, baina aski da. Beti ez da hola gertatu, noski; erregela batzuen arabera egin dira hautaketak. Aditzean ere *gara*, *zara* formak hartu dira, eta ez giputzenak. Baina hau ere esan behar da: aditzean aukera guti zegoen handik eta hemendik hartzen ibiltzeko; erabateko sistema itxia da aditza, eta orduan bat hartu behar zen, eta bat hori giputza izan da, baina hor ere ez beti. Subjuntiboan Iparraldeko forma batzuk ere sartu dira. *Eritzi* aditz sintetikorako bizkaieraren jokabidea hobetsi da, etab.

Hemen gertatzen dena da euskararen barnean badela erdiko multzoa, giputz, lapurtar eta Nafarroako hizkerez osatua; eta gero bazterraldean daude bi euskalki oso bereziak: sortaldean xuberotarra eta sartaldean bizkaitarra. Bazterraldekoak pixka bat aldenduak gelditzen dira eta orduan normala zen erdiko multzora jotzea. Baina ez beti. Askotan gertatzen da bazterretan batasuna dagoela eta ez erdiko multzoan, eta orduan bazterrekoei eman zaie lehentasuna.

Nik askotan esan dut bizkaitarrak izan direla euskara batu baten bultzatzaile handienak, eta hala da. Beren euskalkia besteengandik pixka bat urrun gelditzen zelako eta zabalkundeari begiraturaz, aspaldidanik ibili dira tresna zabalago baten bila, berena ere baztertu gabe. Diodanaren lekuko izen mordo aipa nezake: Juan Antonio Mogel, Vicenta Mogel, Añibarro, Uriarte, Azku, Garitaonandia, Altube, Eleizalde (34), Txomin Agirre, Mikel Zarate, G. Aresti, I. Berriatua... Idazleak bere obrak zabal daitezela nahi du, besteak beste, eta orduan gehienek ulertzeko egokiena den hizkera forma bilatzea normala da, neurri batean behintzat.

Eta bukatzeko, esan dezagun zein den Euskaltzaindiaren jarrera arazo honetan. Bi agiri emanak ditu gai honi buruz (35). Euskaltzaindiak nahi du, noski, euskara batua; baina horrek ez du esan nahi euskalkiak lantzearen kontra dagoenik. Berak uste du tokia dagoela bai batarentzat eta bai bes-teentzat. Honetan ere Euskaltzaindia bi jarrera puntakoen artean dago. Batzuek ez dute euskara baturik nahi, euskalkia bakarrik; beste batzuek, aldiz,

(34) Eleizalde eta Altube bizkaieraz mintzo den Deba ibai harrokoak dira.

(35) “Euskara batua, euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak. Declaración de la Real Academia de la Lengua Vasca “Euskaltzaindia”: el euskara común, los dialectos y las hablas locales”, *Euskera* (1979), 101. “Euskara batua eta euskalkiak irakaskuntzan”, *Euskera* (1979), 697.

euskara batua bakarrik nahi dute, eta ez euskalkirik. Bion ostikoak eta era-soak hartzen ditu Euskaltzaindiak, baina bera ez da hain hertsia. Badaki euskalki literarioak ere hor direla; euskalki horiek badituzte idazle ospetsu batzuk, obra beneragarri batzuk, tradizio bat. Hori lantzea, mantentzea eta irakaskuntzan ere irakastea on da, guztion euskara baztertu gabe. Oraindik orain Eusko Jaurlaritzak Euskaltzaindiarekin batean prestatu du bizkaitar aditz eredia eskolan irakatsia izan dadin. Badakit zenbaitek Euskaltzaindia jorratu duela horregatik. Esan digute ea zergatik arduratzen den euskalkiez, euskara batua duelarik bere eginbide nagusi. Baina berak uste du bata eta bestea egin behar dituela.

Noiz erabiliko da bata —euskara batua— eta noiz bestea —euskalkia—? Hori ez da erraz mugatzea. Badirudi zenbait idazte motetarako —adibidez, sorketa literaturarako— egokiagoak direla gaurkoz euskalkiak; hizkera aseptiko eta standard horretarako, berriz, euskara batua. Bihar-etzi zer izango den geroak esango du. Eta azkenik, nik eskatuko nieke neure herritar bizkaitarrei ez dezatela trena gal, ez dezatela galdu bizkaitar idazleek beti agertu duten zabaltasun hura.